

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ

ВОСПИТАНИЕ
списание за образовна теорија и практика

Штип, 2010/2011

ВОСПИТАНИЕ
списание за образовна теорија и практика
год. 7, број 11
2010/2011 год.

За издавачот:
проф. м-р Никола Смилков, декан

Издавачки совет:
проф. д-р Саша Митрев
проф. д-р Блажо Боев
проф. д-р Емилија Јаневиќ-Ивановска
доц. д-р Кирил Барбареев

Уредувачки одбор – Editorial Board:
проф. д-р Блаже Китанов
проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева
проф. д-р Соња Петровска
проф. д-р Ленче Милошева
проф. д-р Снежана Ставрева-Веселиновска
асис. м-р Трајче Стојанов

Главен уредник и одговорен уредник – Editor in Chief:
проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева

Јазично уредување – Language Editor:
Даница Гавриловска-Атанасовска (македонски јазик)
м-р Снежана Кирова (англиски јазик)

Техничко уредување – Technical Editing:
Славе Димитров
Благој Михов

Рецензенти:

проф. д-р Мирослава Николоска	проф. д-р Кирил Цацков
проф. д-р Татјана Атанасова	проф. д-р Соња Петровска
проф. д-р Виолета Николовска	проф. д-р Ленче Милошева
доц. д-р Борче Костов	проф. д-р Снежана Ставрева-
доц. д-р Драгор Заревски	Веселиновска
проф. д-р Снежана Мирасчиева	проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева
	асис. м-р Трајче Стојанов

Редакција и администрација – Editorial Office:

Билјана Јорданов
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Факултет за образовни науки
Ул. „Крсте Мисирков“ 66
п.фах 201, 2000 Штип,
Р. Македонија
E-mail: vospitanie@ugd.edu.mk
++389 32 550 500

СОДРЖИНА

проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева, м-р Марија Коцева Примената на моделот на позитивна дисциплина – Фридрих Џонс во современото училиште	7
проф. д-р Блаже Китанов, асис. м-р Ирена Китанова Простумот на Коле Чашуле наспроти бугарската скаменета визија	17
доц. д-р Борче Костов За убавото и убавината	25
д-р Дијана Христовска, доц. д-р Снежана Јованова- Митковска Професионалната етика на наставникот	33
доц. д-р Марија Леонтиќ Воспитната димензија на воспитно-образовните институции	47
проф. д-р Ленче Милошева Перфекционизмот ориентиран кон очекувањата на другите како маладаптивна ориентација кај студентите во тест ситуација	59
проф. д-р Соња Лутовац Математичка анксиозност	69
проф. д-р Соња Петровска, проф. д-р Снежана С. Веселиновска Ставовите на студентите од Педагошкиот факултет – Штип за квалитетот на моделот за практично оспособување на студентите-идни наставници	81
Лидија Јовановска, Зоран Павлов, Славица Колева Јазичните вештини на учениците во периодот на подготовка за читање	97

проф. д-р Соња Петровска, м-р Јадранка Бочварова, Ана Петровска

Некои карактеристики на развојот на образованието на наставници во Република Македонија (од Учителска школа-Штип до Педагошки факултет-Штип) 111

доц. д-р Снежана Јованова-Митковска, д-р Дијана Христовска

Наставни стратегии 125

асис. м-р Ирена Китанова

Компоненти на изразното читање 137

доц. д-р Нина Даскаловска, доц. д-р Билјана Ивановска

Процеси на читање 157

асис. м-р Даринка Веселинова

Теоретски дискусии за учењето странски јазици 165

м-р Јулија Гошева

Рамки за концептуализација на потребите на децата и нивна примена за планирање и обезбедување услуги за деца 175

Воведен збор

„Вистинска цел на воспитанието е максимален развој на личноста на детето во разумно организирано општество, кое нему му служи и на кое самото тоа ќе му служи“.

Селестен Френе

Од 1959 и 1961 година до денес изминаа пет децении од формирањето на Педагошката академија, односно Педагошкиот факултет, а сега Факултет за образовни науки. Новиот Факултет за образовни науки денес е редизајниран и збогатен со пет нови студиски програми: 1. Одделенска настава; 2. Предучилишно воспитување; 3. Педагогија; 4. Библиотекарство и архивистика; 5. Социјална педагогија; 6. Социологија на образованието; 7. Филозофија на образованието и образовни политики; 8. Историја и археологија.

Оттука, како најстара високообразовна институција во состав на најмладиот државен Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, имаме дополнителна обврска за подигање на академското ниво. Во таа насока е и новиот број на списанието „Воспитание“, востановено уште во 2001 година, кое со овој, веќе 11-ти број, се етаблира како сериозно научно гласило во пошироката научна и стручна јавност.

Новиот редакциски одбор на списанието „Воспитание“ им се заблагодарува на сите кои до сега го вложуваа своето време, енергија и креативен потенцијал за списанието да го достигне ова квалитетно ниво и воедно си ја презема обврската да продолжи со објавување на стручни и научни трудови кои уште повеќе ќе го унапредат и афирмираат списанието. Искрено се надеваме дека прилозите на нашето списание ќе бидат соодветен квалитативен влог во едукација на наставникот – воспитувач, на студентот и секој што ќе пројави интерес и потреба за лично доусовршување и наобразба.

Главен и одговорен уредник,
проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева

УДК: 37.016:003-028.31

Стручен труд
(Professional paper)

М-р Ирена Китанова
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Факултет за образовни науки

КОМПОНЕНТИ НА ИЗРАЗНОТО ЧИТАЊЕ

Апстракт

Читањето претставува вештина која е неопходна за опстанокот на човекот во современиот свет. Таа вештина не е последица на биолошкиот, туку на културниот развој на човекот. Токму од тие причини, совладувањето на читањето е најважната задача на учениците во школувањето, чие совладување им отвора патишта за понатамошните различни учења.

Главни задачи на наставата по читање во одделенската настава се: совладување на техниката на читање, правилно и течно читање, совладување на техниката на гласното и тихото читање, воведување на учениците во изразното читање, совладување на техниката на разновидните форми на читање, постигање на одредена брзина на читањето и разбирање на прочитаното.

Клучни зборови: *читање, видови читање, изразно читање, гласовни компоненти, негласовни компоненти.*

READING AND TYPES OF READING

Abstract

Reading is a skill that is necessary for human survival in the modern world. That skill is not a consequence of biological, but cultural evolution of man. It is for this reason that learning reading is the most important task of students in school, the acquisition of which opens various ways for further learning.

The main tasks of teaching reading in the first grades of primary school include: learning reading techniques, fluent and correct reading, mastering the technique of loud and silent reading, introducing students to expressive

reading, mastering the technique of various forms of reading, achievement of a certain speed of reading and understanding of what is read.

Keywords: *reading, types of reading, expressive reading, sound components, non-sound components.*

Читање и видови читања

Читањето претставува вештина која е неопходна за опстанокот на човекот во современиот свет. Таа вештина не е последица на биолошкиот, туку на културниот развој на човекот. Токму од тие причини, совладувањето на читањето е најважната задача на учениците во школувањето, чие совладување им отвора патишта за понатамошните различни учења.

Смислата на читањето е разбирањето на пораките кои авоторт (писателот) ги оставил во пишана форма. Тие пораки содржат симболи, зборови кои се сложени во реченици, кои ја изнесуваат смислата на пораката. Многубројните истражувања на процесот читање дадоа многу важни податоци за неговото разбирање.¹ Од овие истражувања произлегоа неколку „модел“ кои објаснуваат како во човековата свест тече процесот на обработка на податоци при читањето: од воочувањето на напишаниот збор, до разбирање на неговата смисла и порака:

- Читањето е сложен процес на обработка на податоци во кој истовремено се случуваат процесот на едноставна обработка (техника на читањето) и повисоки процеси на обработка (разбирање на прочитаното).
- Читањето (дури и читањето во себе) се остварува со користење на видот, но и слухот. Истовремено се одвиваат процеси на обработка на слушни и видни репрезентации на материјалот што се чита.
- Критична фаза во процесот на читање е трансформацијата на буквите во гласови (техника на читање). Поради тоа, при учењето на читањето, битно е учењето на кореспонденцијата меѓу буквите и гласовите и правилата на нивната замена.
- За да може да се направи трансформацијата на буквите во гласови, битно е читачот да може да расчлени од кои гласови се состои зборот. Пример: Зборот „мама“ се состои од гласовите м-а-м-а. При читањето на зборот „мама“, читачот ја дешифрира првата „буква м“ и го слуша како прв „глас м“. Тој накусо го помни „гласот м“, истовремено ја препознава „буквата а“ како „глас а“, го слуша „гласот а“ и го врзува за „гласот м“ кој сè уште го помни – го слуша во свеста, па така создава „ма“. Тој процес се повторува...

1) Мира Чудина Обрадович; Игрот до читанја – игре и активности за развијање вјештина читанја, Школска књига, Загреб, 2003.

Со упорно, систематско и истрајно вежбање секој може да научи добро да чита.

Главни задачи на наставата по читање во одделенската настава се: совладување на техниката на читање, правилно и течно читање, совладување на техниката на гласното и тихото читање, воведување на учениците во изразното читање, совладување на техниката на разновидните форми на читање, постигање на одредена брзина на читањето и разбирање на прочитаното.

Читањето како слоевит процес го поттикнува ученикот да мисли, да ја сака книгата, да се вклобува во литературниот текст и истиот сестрано да го создава.

Читањето се состои од:

- а) препознавање на букви, зборови и реченици како графички симболи за гласовите,
- б) нивното гласно и тихо изговарање,
- в) сфаќање на смислата на прочитаното.

Притоа, од брзината на препознавањето, изговарањето и сфаќањето на одредени графички целини-букви, зборови и реченици, зависи и брзината на читањето.

Видови читања

Образовните и воспитните цели и задачи во одделенската настава ја наложуваат потребата да се негуваат два основни вида на читање: а) гласно и б) во себе (тичко).

Овие читања се усвојуваат и увежбуваат уште во I одделение. Во II, III, IV и V одделение на овие читања им се придава посебно внимание, првенствено при анализа на уметничките текстови.

Во контекст на овие две глобални читања се приопштуваат и други видови на читања:

1. Гласно читање
2. Читање во себе
3. Логичко читање
4. Изразно (интерпретативно, естетско, уметничко) читање
5. Хорско читање
6. Насочено читање
7. Истражувачко читање
8. Флексибилно читање
9. Критичко читање
10. Диференцирано читање
11. Творечко читање
12. Читање по улоги

Ако основната цел на гласното читање во букварската настава е учење на правилното читање, во I и II одделение, од учениците се бара да научат да читаат и правилно и логички, а во III, IV и V одделение, правилно, логички и изразно.

Изразно читање

Изразното или естетското, убавото, уметничкото, интерпретативно читање е највисок врв на гласното читање на литературно-уметничкиот текст. Со овој вид читање се навлегува и во најскриените тајни на текстот, се открива душата на авторот, се откриваат најсуптилните нитки од структурата на уметничкиот текст, неговите чувства. Значи, ако текстот се чита правилно, логички, изразно, тој ќе се доживее емоционално т.е. и читателот и слушателот ќе доживеат естетска наслада. Но, сето тоа е невозможно без соодветна и -правилна примена на гласовните особености и компоненти на изразното читање.

1. Гласовни компоненти:

- а) Артикулација,
- б) Дикција,
- в) Интонација,
- г) Модулација,
- д) Темпо,
- ѓ) Ритам,
- е) Динамика,
- ж) Акцент,
- з) Пауза.

2. Негласовни компоненти

- а) Мимика,
- б) Гестикулации и движења,
- в) Поза.

Гласовни компоненти:

Артикулацијата претставува јасно и гласно изговарање-артикулирање на зборови и реченици, при што јасно можат да се разликуваат одделните гласови, слогови, склопови.

При артикулацијата, одделни гласови-фонemi содржат особини со кои едни од други се разликуваат, пр.: а-вокалност и компактност, s-консонантност и продолжителност, њ-консонантност, компактност и назалност. За фонемата s може да се земе примерот со песната „Свона“ од Матеја Матевски. Во структурата на песната, преку звукот на своната, фонемата s ги има особините на продолжителност, звучност и нежност.

Артикулиран збор, реченица, текст значи гласно изговорен збор, реченица, текст, т.е. изговорен јазик. Неартикулираниот / неизговорен јазик е визулен, гестикулативен, тактилен, олфактивен.

Според типот, артикулацијата може да биде: а) обична-стандардна, нормална, природна; б) акцентска/ударна или експираторна; в) итеративна/повторлива; г) спазматична (проследена со грчеви, внатрешни гримаси, треперења), трепнувачка.

Според квалитетот, артикулацијата може да биде: а) добра и б) слаба. Добрата артикулација значи чисто, јасно и гласно изговарање на гласови, слогови, реченици-текст, а слабата артикулација е брза, нечиста, бавна, носна и др. Може да се каже дека добрата артикулација е основа за убавото - изразно читање на уметничкиот текст.

Дикцијата значи правилен, чист, јасен и гласен изговор на фонеме, лексеми, склопови, синтагми, лирски и прозни сегменти/текстови. Кај секој артикулатор, дикцијата е различна, односно може да биде јасна и нејасна. Дикцијата може да биде и успорена уште од раната возраст кога обично во семејната средина во комуникацијата со децата се употребуваат деминутивите и нагаленките (пр.: место прстот - прстето, се изговара п'стето, што во основа сосема е погрешно).

Интонацијата ги обединува музикалноста, хармоничноста, ритмичноста, модулацијата, спонтаното извишување и спуштање на гласноста, со цел да се нијансираат значењата и чувствата, говорните варијации со карактерот на содржината и сè друго што придонесува за емоционална и естетска уверливост и убавина на говорот.

Интонацијата може да се извишува, да се спушта или да се одржува на иста височина. Оттука, разликуваме:

- а) Природна/обична
- б) Емоционална/експресивна
- в) Логичка/интелектуална интонација.

Интонацијата е вовед во убавото, во уметничкото, во интерпретативното читање. Таа се противи на монотониот говор. Субјективната интонација е жива, сочна, изворна, привлечна, зашто со неа се искажуваат доживувања, чувства, желби, копнежи и др. Интонацијата е различна во различните форми/видови на читањето, на рецитирањето, опишувањето, раскажувањето. Колку текстови, толку видови и нијанси на интонации. Личноста која го артикулира текстот, неопходно е да поседува здрав говорен апарат, да „знае“ да чита согласно содржината

и аудиториумот пред кој чита. За вистинското (природно и едноставно) интонирање на уметничкиот текст, потребна е сериозна подготовка на наставникот.

Модулацијата е ритмичка стапка, т.е. постапно извишување и спуштање на гласот, задржување или смирување на изговорот. Значи, модулацијата е премин од еден изговор во друг изговор, пр. премин од изговор со висок тоналитет кон низок тоналитет со неговите специфични гласовни бои.

Темпото или брзината на читањето зависи од структурата и содржината на текстот, како и од возраста на слушателите, нивното образование, интелектуално и друго ниво. Не е исто темпото на читање на текстовите во II и IV одделение. Оттука, како и во музиката, постојат: алегро, брзо темпо; анданте-бавно темпо; стакато-прекинливо темпо.

Ритамот е рамномерно, временски определено, постојано и непроменливо нижење на некои појави во природата (промена на годишните времиња, на денот и ноќта и др.) и животот (работата на срцето, дишењето, промената на чувствата и др.).

Ритамот е присутен и во уметноста, во поезијата. Симетричното и правилно менување на нагласените и ненагласените говорни секвенци во стихот создаваат чувство на ритмичност. Тоа може да се види од следниве два примера каде има правилно ритмичко движење на а) осмерци и б) седмерци и осмерци:

Ве/чер /е /ти/ха /дрем/ли/ва - 8
не/чуј/но /го/ра/ шу/мо/ли/ - 8
ме/сец /сред/ гран/ки/ со/ну/ва - 8
свез/ди/те/ сол/зат /на/ не/бо. - 8
(Ела, Ацо Шопов)

Де/нот/ нов/ е /свеж /и /чист - 7
ка/ко/ гор/ски/ из/вор/ сту/ден/ - 8
ка/ко/ не/жен/ ро/сен/ лист/ - 7
што/ е /веч/но/, веч/но/ бу/ден/. - 8
(Денот нов, Србо Ивановски)

Сред/ на/ше/то/ се/ло/ ма/ло/ - 8
ре/кич/ка/та тив/ко/ те/че - 8

из/бис/тре/на/ ка/ко/ сол/за/ - 8
 сал/ пе/нич/ка бе/ла/ вле/че. - 8
(Рекичката, Лазо Каровски)

Внимателното слушање на овие стихови покажува колку е пријатна сугестивната и визуелна моќ на ритмот во лирската поезија. Специфичен ритам е присутен и во драмската и во епската поезија, а се среќава и како просторен ритам кај скулптурите и како динамичен ритам кај музиката и во играта (орото, балетот и сл.).

Најмалата ритамска единица се состои од два слога различни по динамичност. Таа најмала ритамска единица се вика стопа или стапка. Стопата или стапката ја сочинуваат два или три, ретко четири слога.

Секој тип на антички стих имал одреден број на стапки или стопи. Слоговите се делеле на кратки и долги, зависно од времето потрошено за нивно изговарање. Два кратки слога сочинувале еден долг слог. Мерењата се вршеле исклучиво на краткиот слог, а временската единица потребна за изговарање на таквиот слог се викала мора. Краткиот слог (теза - спуштање) се изговарал за 2/5 од секундата и се бележел со знакот U, а долгиот (арза-подигање) слог се изговарал за 4/5 од секундата и се бележел со знакот _____. Според ритмичкиот однос на тезата и арзата, т.е. на краткиот и долгиот слог - на ненагласениот и нагласениот слог, се јавуваат повеќесложни комбинации:

Јамб U ____
 Трохеј ____ U
 Спондеј ____ ____
 Пирих U U
 Дактил ____ U U
 Анапест U U ____
 Амфибрах U ____ U
 Бахиус ____ ____ U
 Антибахиус U ____ ____ и др.

Овде ќе посочиме примери на стихови во кои се среќаваат неколку комбинации на метрички стапки:

а) Пример за присуство на дактил - трохеј - дактил:

Де/но/ви/ ли/ се/ де/но/ви/
 _ / U / U / _ / U / _ / U / U /
 Ар/гат/ски/ ма/ки/ го/ле/ми/
 ____ / U / U / _ / U / _ / U / U /
(Денови, К. Рацин)

От/ка/ко/ Лен/ка/ ос/та/ви/
 _ / U / U / _ / U / _ / U / U /

Ко/шу/ла/ тен/ка/ ле/не/на/.
 _ / U / U / _ / U / _ / U / U /
(Ленка, К.Рацин)

б) Пример за присуство на дактил - торхеј - дактил - трохеј:

О/чи/ ти/ са/кам/ мол/ња/ да/ ре/жат/
 _ / U / U / _ / U / _ / U / U / _ / U /

кип/на/ти/ гра/ди/ о/ган/ да/ го/рат/
 _ / U / U / _ / U / _ / U / U / _ / U /

Вре/ли/ ти/ ус/ни/ жар/ да/ се/ сто/рат/
 _ / U / U / _ / U / _ / U / U / _ / U /
(Љубов, Ацо Шопов)

в) Пример за присуство на амфибрах:

О/ теш/ко/то/: Зур/ли/ штом/ ди/во/ ќе/ пис/нат/
 U / _ / U / U / _ / U / U / _ / U / U / _ / U /

штом/ та/пан/ ќе/ грм/не/ со/ под/зе/мен/ е/кот/.
 U / _ / U / U / _ / U / U / _ / U / U / _ / U /
(Тешкото, Б. Конески), и др.

Освен симетричката структура, за засилување на ритмот придонесува и присуството на: римата, асонанцата, алитерацијата и на таканаречените лирски паралелизми - анафора, епифора, симплоха, палилогија, рефрен.

Римата е гласовно совпаѓање на зборовите на крајот од два или повеќе стихови, пр.:

Часот дојде - чукна девет,
 ајде, дете, легни в кревет.
(Успивалка, С.Тарапуза)

Јас те лажам, а ти мижи
 Воз прелетав што се движи

Крај реката на трње седев,
 облаците в џеб ги редев.
(Јас те лажам, С.Тарапуза)

Римата може да биде: машка (јамбска), женска (трохејска) и трисложна (дактилска):

Денот нов е свеж и чист
 Како горски извор студен,
 како нежен росен лист
 што е вечно, вечно буден.
(Денот нов, Србо Ивановски)

Чичек, чичек лобода
 в кафез нема слобода

.....
 Жедна сум за летање
 за слободно шетање
 жедна сум за пеене
 за весело смеене
 жедна сум за пиленца
 со малечки криленца.
 Чичек, чичек лобода
 в кафез нема слобода.
(Песна за канарката, Боро Ситниковски)

Асонанцата претставува повторување на исти самогласки во повеќе зборови од стихот/ строфата:

Месе^чино,
 месе^чинке
 сплети мрежи свилени.
(Тоа се шаторите, Милутин Бебековски)

Во истата строфа има присуство и на алитерација - повторување на исти согласки или слогови во стих или стихови, пр.: м, с. Комбинацијата од асонанца и алитерација ѝ дава посебна звучност на песната. Таков пример наоѓаме и во следниве стихови: а) а+е+вр; б) о+г;

Времето го ближи крајот на времињата
Вратката врат на невратот и свива.
(Перуника, М. Матевски)

Гората ми гори во шумните одаи
Од твоите трендафили
Трњето го прегрнав.
(Перуника, М. Матевски)

Анафората е повторување на исти зборови или склопови во почетокот на два или повеќе стихови:

Прочул се Иљо војвода
по таја Вила планина,
по таја гора зелена,
по таја трева зелена.
(Иљо Војвода, народна песна).

Во истиот пример има присуство на епифора - повторување исти зборови или склопови на крајот од два или повеќе стихови, пр.: зелена. Во истиот пример има присуство и на симплоха - **комбинација на анафора и епифора: по таја...зелена. Еве уште еден пример за присуство само на епифора:**

Сите ми се редом фрљаа
Никој се камен не натфрли;
Сирма ми камен натфрли
Десет чекори потоамо.
(Сирма Војвода, народна песна)

Рефренот е дел од стих, стихови или цела строфа што се поврзува на крајот од некоја строфа или слика. Уште се вика припев, напев или допев. Рефренот ја оживува целосната слика во песната и ја разбива монотонијата:

Ох, појми...појми...колку многу патам,
Колку душава за тебе ми чемрее.
Зарем не ќе умееш да ме разбереш?
Ох, појми, појми колку патам јас!

За еден миг на твојата среќа
В час би го дал својот горчлив живот,
Та бил јас црвен или пак лиот.

Со песните мои додека те златам
Долго во ноќта пролетна, красна,
Ја сонам твојата лика јасна.
Ох, појми, појми колку многу патам!

И дома истоштен штом се вратам
Дур' од сидој мразни ме среќава влага,
Побожно ги шептам тие зборој драга:
- Ох, појми...појми колку многу патам!
Ацо Шопов

Палилогијата е повторување на исти зборови - склопови на крајот од еден стих и на почетокот од следниот стих:

Се зададе гороцветот од планината
Од планината од далечината.
(*Перуника, М. Матевски*)

Ритамот е пожив и добива во својата експресивност и со наизменичното и симетрично менување на долги и кратки стихови:

Сонцето,
зад рид, височинка.

Си замина,
на спиење, починка.

До в зори
штом денот се врати.

Свездата,
Вечерница ќе злати.

Со игрите,
сè е веќе, свршено.

О, денот е,
огледалце скршено.
(За денот што мина, М. Бебековски)

Од посочениве примери се гледа дека ритамот (на рецитирањето, на раскажувањето, на опишувањето, на говорот) му дава живост, динамичност, пластичност и ред и организираност на читањето на уметничката творба.

Динамиката на читањето на уметничкиот текст е различна. Согласно со содржината на текстот, динамиката може да биде од најсилна до најслаба. На пример, радоста и гневот/револтот обично се читаат/изразуваат со поенергичен глас/тон, а стравот и тагата се читаат/изразуваат потивко, со посмирена динамика:

Заспи ми, мило, смири се веќе,
болно си, мое сине.
(Успивање на болно дете, Б.Конески)

Некој на вратата чука,
кој ли е, што бара тука?

Можеби волкот страшен

Дошол од шумата густа,
можеби наострил заби
и чека со зината уста?

Леле ако е волк
Со страшни остри заби!
Леле ако не **зграби!** и тн., и тн.
(Песна за стравот, Гл. Поповски)

Снегулка со снегулка
Се гонеше,
снегулка по снегулка
се ронеше:

една, две,
една, две,
и за два-три мига
избелија сè.

Избелија долови,
долови и дворови,
избелија планини,
планини и рамнини,

во градот улиците
оградите,
оџаците,
по куќите покривите
и на дедо мустаќите.
(*Снегулки, В. Куноски*)

Исто така, на пример, стихотворбата „Лав” од Душан Радовиќ подинамично се интерпретира за разлика од стихотворбата „Поле” од Стојан Тарапуза.

Акцент: Меѓу другите словенски јазици, македонскиот литературен јазик се одликува со посебна убавина и милозвучност. За тоа особено придонесува акцентот кој при изговорот/ читањето на различни текстови може да биде:

- а) Граматички
- б) Логички и
- в) Емоционален или естетски.

а) Граматичкиот акцент значи нагласување според правилата за местото на акцентот во македонскиот литературен јазик, пр.: Сџнцето ѓзгреа во пѓт чѓсот. Со додавање на членската морфема акцентот се поместува, пр.: женѓта му.

б) Логичкиот акцент значи нагласување или апострофирање на дел од стихот или стих со цел да се истакне поентата, пораката:

Малиот кловн **има смешно име**

(Октомври, Видое Подгорец)

Бевме робје еднаш, бевме црно робје.

Тирани по земја ни газеа само
Од маката своја си дадовме гробје
Во родната земја, под родниот камен.
(*Октомври, Видое Подгорец*)

Колку зборови/стихови/песни, толку и нијанси на акцентирање. Сѐ зависи од тоа што истакнуваме.

в) Емоционален акцент. Со овој акцент се истакнуваат зборови, синтагми, стилско-изразни средства. Со него се внесува своевидна сугестивност, импресивност и колоритност при читањето, зашто ги изразува најразличните внатрешни бранувања и трепети на авторот / читателот /слушателот; желбите и копнежите, мислите и преокупациите искажани во уметничкиот текст.

Во уметничката литература наоѓаме примери каде се присутни:
а) логичкиот и емоционалниот акцент, б) граматичкиот, логичкиот и емоционалниот акцент:

а) Кога беше тажна,
личеше на цвеќе свенато во вазна.

Беше тажна,
кога беше тажна и нејзината мајка.

Беше тажна,
кога слушаше некоја тажна бајка.

За Црвенкапа, кога и раскажуваа,
за Снежана кога и прикажуваа.

Кога беше тажна,
личеше на цвеќе свенато во вазна.
(Кога беше тажна, М. Бебековски)

Јоргованот,
започнува да листа.

Модроцветен,
нуди-убавина чиста.

Си стои,
налактен на плетот.

Миризливо-
Ситен му е цветот.

Дува ветер
И мирис разнесува.

Во убоста
Своја се занесува.
(Јоргован, М. Бебековски)

б) Небото се наоблачило...
Стемнило-замрачило...

И почнува спорење,
зборење-дрдорење...

Настанаа турканици,
брканици-караници.

Од стадото,
диви-сиви лавици.
Искреа секавици.
(Искреа секавици, М. Бебековски)

Тече,
запенета, засенета...

По патот,
до реката-зборница,

угоре,
искачувам-угорница.

Над камења,
скока водата бучно.

Запеана е,
слушни, милозвучно.

И надолу,
така развеселена,
тече модро-зелена...
(За реката модро-зелена, М. Бебековски)

Во одделенската настава, кога се обработува уметнички текст, потребно е наставникот добро да се подготви за да може различните видови на акценти при читањето спонтано и природно да ги примени.

Паузата претставува привремен прекин/одмор при читањето на стих, реченица, строфа, текст. Причината за пауза може да биде: смислата на текстот, ритамот или потребата за вдишување/издишување на воздух. Колку поетски текстови толку и видови на паузи. Во наставата разликуваме: а) граматички паузи, б) логички паузи и в) емоционални паузи.

Грамматички паузи: Со интерпункциските знаци и со некои правописни знаци се обележуваат граматичките паузи. Со граматичките паузи се чита релативното време за пауза помеѓу лексичките склопови, синтаксички делови и интонацијата на зборот. Разликуваме:

- а) Сосема кратка пауза која се обележува со цртичка (-). **Неа ја наоѓаме во примерите на еден до друг збор со различно значење: падни-стани, турли-ѓувеч. Како и во ономатопеите, пр.: И си пее: „Ај-хај-хај-ова море нема крај” (Воздушно кајче, Ј.Стрезовски); „Хихи, хихи-хихивела, баба има коса бела” (Хихавела, С.Тарапуза).**
- б) Кратка пауза се бележи со запирка (,) **и се среќава при набројување, на пр.: Преку летото ги прочитав книгите: Шарки-жарки, Златици-крилатици, Тајната на жолтото куферче, Птиците одлетаа, Приказни по телефон и др.**
- в) Нешто подолги се паузите што се обележуваат со заграда () и две точки (:);
- г) Средно долга пауза се обележува со црта (_) **и точка и запирка (;);**
- д) Долга пауза се обележува со точка (.) **.Ако се обележува со точка се вика уште и расказна пауза. Ако се обележува со прашалник се вика прашална пауза, а ако се обележува со извичник се вика извична пауза.**
- ѓ) Подолга пауза се обележува со неколку точки (...);
- е) Најдолга пауза. Тоа е пауза која се среќава на крајот од реченицата во вид на лозунг, порака, поента, повик, парола, пр.: „Ние мораме да се бориме до последен здив. Мора да победиме! - Сите во борба! - За слобода!”.

Времетраењето на паузите е релативно, но во основа може да биде:

- а) Сосема кратката пауза трае до 0,5 секунди;
- б) Кратката пауза и нешто подолгата пауза до 1,5 секунди;
- в) Средно долгата пауза до 2,0 секунди;

- г) Долгата пауза до 4,0 секунди;
- д) Подолгата пауза до 5,0 секунди;
- ѓ) Најдолгата пауза до 6,0 секунди.

Логички паузи се среќаваат во уметничките текстови. Само добро едуциран и искусен читател може правилно да го одреди местото на логичката пауза. Таа се прави на она место од реченицата, од стихот или строфата каде што посебно и задолжително треба да се истакне смислата, логиката на денот од целината што се чита:

Ај да измислуваме убави зборови!
Еве вака:
да биде радост наместо Мака.

Сé што е насилно, свирепо, грубо-
нека го носи името-љубов.

Вистина ставаме наместо Лага,
Смеа и Веселба наместо тага.

Болката нека е Ведрина сега,
а сите Војни да станат Шега.

Црното нека си остане боја,
но да не тежи во душата твоја.

Солзите-мака в срце што носат,
нека се претворат во Капка Роса.
(Убави зборови, В.Подгорец)

Но, има и такви паузи кои ниту се пишуваат, ниту обележуваат.
Едноставно, тие се чувствуваат:

Која е таа зора
што тебе ти се додворува?

И кое дрво
Со таков пламен согорува?

Посестрима,
дали ти е свезда скрита?

Посестрима,
дали ти е булка в жита?

Таква боја,
која секавица ти точи?

О, божурико,
убавино за моите очи!
(*Божурика, М. Бебековски*).

Негласовни компоненти на говорот/читањето

а) Мимика

Мимиката ја чинат мускулните изрази и движења на лицето. Заедно со очите, лицето е огледало на душата, на внатрешниот микрокосмос на човека, на неговите расположби, желби, радост, страв, копнежи и сл. Обично во драмските дела, во таканаречените дидаскалии/ ремарки (она што се објаснува во загради) се упатува на одделни дејства и реакции на деловите на лицето, пр. поднамигне, се намурти, се подзамисли, се зачуди и сл.

б) Гестикулации и движења

Со помош на главата, рамената, рацете т.е. со горниот дел од телото може да искажуваат и доловуваат одредени чувства, мисли, оценки, ставови.

в) Поза

Додека читаме или говориме, позата или ставот имаат важно дејство врз слушателите. Најдобра поза е онаа која создава најработна и највнимателна атмосфера. При читањето најдобро е наставникот да стои пред учениците на средината од училницата и притоа да не прави непотребни движења, шетања, зашто со тоа го нарушува вниманието на слушателот.

Како што може да се види, гласовните и негласовните компоненти се мошне важни при читањето и доживувањето на уметничкиот текст. Нивното вистинско и адекватно применување овозможува многу лесно и поедноставно да се сфати и разбере содржината на творбата (песна, расказ, сказна, басна и др.) во одделенската настава.

Заклучок

Од изразното читање на уметничкиот текст зависи многу успехот на анализата. Целта на ова читање е да учениците на прв поглед со текст ја осетат неговата уметничка сила, да го доживеат. Изразното читање предизвикува мислење, чувство, внатрешен немир, будење на љубопитноста. Едноставно, со изразното читање се постигнува доживување на уметничкиот текст. Ученикот се ангажира емоционално и фантазиски до полн израз доаѓа естетскиот предизвик. Затоа, изразното читање претставува доживувачки и формирачки чин. Учениците во текот на читањето соживуваат со уметничкиот свет на текстот, читањето кај нив предизвикува големо задоволство. Во таа спонтана средба со литературниот текст-учениците формираат свои сопствени лични ставови и мислења.

Пред изразното читање е непоходно прво да се створат услови и атмосфера за слушање и доживување на текстот. Во училищата мора да биде мирно, читанките затворени, ученикот мора да внимава на текстот, само да слуша-вниманието му е насочено кон наставничкото изразно читање.

Текстот секогаш се чита во целина, без оглед на неговата природа, бидејќи без читање на делото како целина нема целосно доживување на уметничкиот текст.

По правило, уметничкиот текст секогаш изразно го чита наставникот, а не ученикот, без обзир на квалитетот и изразноста на неговото читање.

Користена литература

- Лекиќ Ѓ, Методика разредне наставе, Нова просвета, Београд, 1991
Милариќ В, Интерпретација уметничке песме, Свјетлост, Сарајево, 1975
Росандиќ Д, Методика книжевног одгоја и образовања, Школска книга, Загреб, 1986
Сталев Г, Македонскиот верс, Македонска книга, Скопје, 1971
Шабик Г, Лирска поезија у разредној настави, Школска книга, Загреб